

Sveriges lantbruksuniversitet
Institutionen för stad och land
Kandidatarbete 2010
Uppsala

Laga skiftes effekter på jordbrukslandskapets karaktär

*-The effects of parliamentary enclosure on the Swedish
agricultural landscape*

Amina Malmkvist - Garba

Laga skiftes effekter på jordbrukslandskapets karaktär

Amina Malmkvist - Garba

Handledare: Malin Eriksson

Btr handledare: Kerstin Nordin

Examinator: Viveka Hoff

Omfattning: 15hp

Nivå och fördjupning: Grund C

Kurstitel: Projekt i landskapsplanering

Kurskod: EX0285

Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet

Utgivningsort: Uppsala

Utgivningsår: 2010

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Ett kandidatarbete som reder undersöker laga skiftes effekter på jordbrukslandskapets karaktär

Inledning

För 100 år sedan dominerades Sveriges yta av landsbygd bebodd av en övervägande del av befolkningen. Landsbygden har sedan dess genomgått stora mänskligt drivna omvandlingar och hela tiden spelat en viktig roll i vår politik och ekonomi.

Idag är det svenska landskapet till störst del påverkat av människan. Den mänskliga inverkan på landsbygdens landskap behöver redas ut för att kunna förklara det vi ser där idag. Här utgör landskapskaraktär en viktig del och inverkar på både landskap och människor. Att reda ut hur landskapskaraktären på landsbygden formats ger inblick i vad mänskliga beslut i slutänden ger för effekter på landskapet. Det bidrar till större eftertanke kring mänsklig inverkan än vad som ryms i den planering landsbygden för närvarande präglas av.

Skiftesreformer är exempel på kollektivt beslutsfattande liksom dagens planering. Flera sådana har förekommit i Sverige under historisk tid med varierande resultat. De innebar en rationalisering av jordbruket som utgjorde en större andel av landsbygden. Jordbrukets övergång från historisk till modern tid skedde under 1800-talet i form av en statlig reform kallad *Laga skifte*. Nästan hela Sverige genomgick skiftet som kom att prägla jordbrukslandskapet och därigenom landsbygden. Än idag syns spåren efter laga skifte och hur det genomfördes har påverkat landets utveckling på många plan. Laga skifte blir därför en bra utgångspunkt för att förstå en avgörande förändringsprocess i landsbygdens landskap.

Syfte

Som landskapsarkitekter arbetar vi med det fysiska landskapet och dess förändringar samt vad de ger för uttryck. För att kunna göra det behöver vi förstå landskapet. Uppsatsens syfte är att beskriva hur markanvändning i landsbygdens landskap påverkas genom mänskliga beslut och ger upphov till en viss karaktär. Frågeställningen jag använder mig av för att nå mitt syfte är: *Vilken inverkan hade laga skifte på det svenska landsbygdens landskapets karaktär?*

Metod

Uppsatsen är en litteraturstudie med inriktning på landskapsplanering. Genom att söka i olika bibliotekskataloger har jag funnit litteratur som behandlar ämnena agrarhistoria och jordbrukspolitik där både den äldre och moderna landsbygden behandlas.

Litteraturen är mångfacetterad och tar upp laga skifte ur olika perspektiv med texter skrivna av experter inom olika ämnesområden. Det innebär att det blir nödvändigt att dra egna slutsatser och värdera hur informationen är relaterad till uppsatsens syfte.

Tillvägagångssätt

Den ursprungliga idén var att studera agrarhistoria och det svenska landskapets utveckling. Efter en genomgång av en stor mängd litteratur fokuserades uppsatsen på laga skifte och dess påverkan på landskapet. Därefter formulerades en utgångspunkt som innebar att ämnet konkretiserades. Resultat och diskussion blir en analys av förändringarna i jordbrukslandskapet efter laga skifte.

Avgränsningar

Uppsatsen avgränsar sig till att behandla den uppländska slättbygden, dels för tydlighetens skull, dels för att laga skifte till stor del genomfördes i dessa trakter.

Definitioner

Redan efter inledningen kan ämnet tyckas svårgreppbart vad gäller de många ämnesområden det täcker samt begrepp som används i sammanhanget. Flera av ovanstående påståenden leder vidare till frågor som; *Vad är egentligen landsbygd och landskap? Vad menas med landskapets karaktär?* Planering och stat är ytterligare vida begrepp som behövs för att behandla ämnet. Ett ställningstagande till begreppen behövs därför för en tydlig uppsats.

Karaktär: Utmärkande kännetecken och konsekvent mönster av beståndsdelar i landskapet som skiljer det från andra (u.å. Landscape character assessment). Olika områden med varierad karaktär utgör landskapet. Karaktären bildas av kompositionen av rymd, markslag och växtslag.

I den här uppsatsen har jag valt att beteckna landsbygd som ett område utanför stad och tätort som till störst del befolkas och påverkas av människor. Enligt riksantikvarieämbetet (2009) är landskap den gemensamma livsmiljön för människor, växter och djur och kan därför beskriva det mesta vi ser. Denna definition är också den som används i uppsatsen. Landsbygdslandskap eller landsbygdens landskap blir vidare en hybrid av begreppen landsbygd och landskap. Det får beskriva den karaktär människor genom att påverka naturförutsättningar ger upphov till i områden utanför stad och tätort.

Det fysiska agrara landskapet

Hur påverkar då människan landskapet? Vi kan utnyttja naturresurser såsom vatten och jordart, samt göra förändringar i terrängen. Detta görs genom olika form bearbetning såsom att dika ut, hugga ved, gödsla och så vidare. På så sätt kan vi skapa förutsättningar för eftersträvad markanvändning på landsbygden i form av olika markslag; åker, äng och utmark.

Människor är beroende av naturen och dess tillgångar på vatten, jordart samt dess varierande topografi och klimat i det agrara landskapet, för att kunna livnära sig. Naturtillgångar påverkar läge för den agrara bebyggelsen i centrala Sverige när den övergår till byar mellan 1300- och 1900-tal. Naturresurserna i sin tur organiseras på ett liknande sätt i hela landet med bebyggelsemönster, skiftesreformer och ett ekonomiskt samt ekologiskt hållbart jordbruk. Bybebyggelsen anpassades till högsta kustlinjen och topografi (Sporrong 1997, s.28-33).

Yttre faktorer såsom regler för bebyggelse och odlingsmarkens utformning enligt medeltidslagarna hade även inverkan. Viktigt att komma ihåg är att klimat varierar i olika delar av landet liksom topografi. Skillnader finns också i hur byn växt fram samt hur arvsförhållanden eller rättigheter till mark regleras.

Markförutsättningar på den uppländska slättbygden

Innan de större skiftena genomfördes, det vill säga innan storskiftet vid 1750-talet, låg byarnas ägor splittrade i långsmala tegar (Sporrong 1997, s.28). Storskiftet innebar att varje bondes inägor samlades i större ägofigurer (Cserhalmi 1999, s.123).

Odlingslandskapet bestod i östra Sverige och därigenom på den uppländska slättbygden av sprickdalslandskap under högsta kustlinjen. I sprickorna återfanns bergsryggar och moränmark. Jordarten bestod vanligen av styv lera ofta kallad

åkerlera, det vill säga fjord- och havssediment som fyllt de lägre delarna av landet.

Småbyar och ensamgårdar dominerade i denna del av landet (Sporrong 1997, s.39).

Markslagen före laga skifte

Tomt med bebyggelse

Innan laga skifte bodde större delen av slättbygdens befolkning i småbyar om 2-5 gårdar. Dessa var oftast belägna i högre terräng eller i övergångszonen mellan lera och morän (Sporrong 1997, s.28). I mitten av byarna, på by - eller gårdstomten, återfanns gårdsbebyggelsen med hus för redskapsförvaring, lagring av hö och spannmål, förvaring av boskap och gödsel samt sov- och arbetsplatser för de som brukade marken (Cserhalmi 1999, s.93). Vattentillgång i form av sjö eller brunn kunde infinna sig på gårdstomten och ingick ofta i ett system av diken (Sporrong 1997, s. 31, Stavbom 1992, s.70). Avståndet mellan fähus och bostadshus markerades. De brandfarligaste byggnaderna såsom bastu och smedja, bodar och hölador låg utanför den mer eller mindre samlade gårdsbebyggelsen (Lange 1997, s.173).

Gårdstomten med bebyggelse var i regel placerad på ofruktbar mark ofta på backar eller sluttningar. Till tomten hörde även kalvhagar, humlegårdar och kålgårdar för odling av köksväxter (Cserhalmi 1999, s.93).

Bebyggelsestrukturen såg olika ut i olika delar av landet och har skiftat under åren. Den centralsvenska gården förekom i Mälardalen och hade en rektangulär form till följd av den radbystruktur som var vanlig efter storskiftet. Bygatan låg normalt i anslutning till bebyggelsen. Generellt var grupperingen av husen lös och gårdstunet (gårdsplan) uppdelat i man- och fägård samtidigt menar Lange i texten *Den agrara bebyggelsen* (Lange, 1997) att gårdstun i många fall saknades.

Trots variationer i bebyggelse fanns vanligen boningshus samt ekonomibyggnader av olika slag för djurhållning på gårdarna och får därför definiera gårdsbebyggelse i uppsatsen.

Åker

Bortom tomten låg åker och äng vilka tillsammans utgjorde inägorna som inhägnades (Cserhalmi 1999, s.93).

I regel låg åkern direkt ansluten till tomten för att bonden lätt skulle nå den med redskap och gödsel. Åkern var bondefamiljens viktigaste markslag och övrig mark stod i proportion till den. Den låg högre i terrängen och var uppdelad i ett eller flera gårdar. Vanligast i slättbygden var det så kallade tvåsätet vilket var ett slags skiftesbruk. Åkermarken var då uppdelad i två gårdar så att den ena kunde besås med spannmål medan den andra låg i träda. Under tiden fick marken växa igen och betas av boskapen. Gårdarna var i sin tur uppdelade i tegar det vill säga åkerlappar, vilka brukades individuellt med avkastning direkt till brukaren. Gränserna till dessa markerades endast av gräsvallar eller diken där de låg tillsammans med övriga gårdars ägor (Cserhalmi 1999, s.97-100).

Äng

Bortom åkern, på lägre och fuktigare mark med sämre jordkvalité, var ängen belägen. Då boskapen skulle få tillräckligt med bete inför vintern för att kunna producera nog med gödsel till åkern, var ängen oftast större än åkern.

Eftersom inget gödsel återfördes skedde en utarmning av ängen kontinuerligt.

Inte heller sådde man här, istället röjdes ängen när det ansågs lämpligt. Generellt bestod växturvalet av olika sorters gräs och örter som så småningom omvandlades till hö medan träden var få (Cserhalmi 1999, s.100-102).

Utmark

Utanför inägorna låg utmarken som kunde bestå av allt från skog till sjö. Den användes till sommarbete likväl som till ved- och virkeshämtning, jakt, bärplockning etcetera (Sporrong 1997, s.31). På 1700-talet använde man sig ofta av hagar istället för utmarker. De fick ligga mellan in- och utägomarkerna men hagarna inhägnades och ägdes individuellt till skillnad från utmarken (Sporrong 1997, s.33, Hoppe 1997, s.263).

Laga skifte tar form

Laga skifte var en lagstadgad statlig reform där jordbruksägor omfördelades för att skilja de olika gårdarnas ägor åt och samla dem i sammangående figurer. För att studera laga skifte i relation till mitt syfte krävs en närmare studie av tankarna bakom reformen och hur förväntningarna såg ut i förhållande till resultaten.

Under 1800-talet genomgick Sverige stora omvandlingar och laga skifte var kopplade till dessa på olika sätt. Vissa förändringar orsakade eller var en förutsättning för laga skifte medan andra kom att bli resultat av det. Förändringarna skedde i allt från samhällsstruktur till tankeströmningar. I bearbetningen av litteraturen kan två aktörer urskiljas med olika orsaker att driva laga skifte. Båda genomsyras av en vilja att driva utvecklingen framåt mot vad de anser positiva mål.

Brukare

I det system som rådde med splittrade ägor och delad utmark (Pettersson 1995, s.130-131) samordnades bönderna i så kallade byalag. De var bykollektiv och bestämde över tidpunkt för jordbearbetning, sådd och skörd. Det var också denna institution som bestämde över markuppdelning (Cserhalmi 1999, s.100).

På 1700-talet inleddes en reformvänlig tid då det bland annat experimenterades med nya redskap. Dessa prövades främst på de stora godsens. De vanliga småbruket som fanns runt om i landet ingick fortfarande i de ålderdomliga bykollektiven. Det gjorde det svårt att prova på nymodigheter, därför behölls äldre brukningsmetoder (Mattson 1985, s.11).

Sedan tidigt 1700-tal betonades vikten av individen och de egna intressena (Cserhalmi 1999, s.123). Med kungliga lantbruksakademien och hushållningssällskapen som spred sin kunskap kring jordbruk kan denna syn ha fått djupare fäste och skapat en vilja att själv rå över den egna marken (Norrman 1997, s.129, Adamson 1997, s.247). Den ökade politiska makten bondeståndet hade utvecklat stärkte självkänslan ytterligare (Aronsson 1997, s.296-298).

För laga skifte behövdes bara en ansökan från varje by för att skiftet skulle inledas (Cserhalmi, 1999 s.125). Dessa kom också en efter en främst från brukare med flera ägor och en önskan att vilja gynna den egna situationen. Farhågor av negativa följder av laga skifte fanns samtidigt bland övriga bönder som fruktade sämre förhållanden än innan skiftet (Hoppe 1997, s.265-267).

Stat

Laga skifte kan egentligen ses som en del i en process som redan påbörjats i samband med tidigare skiftesreformer. Storskiftet genomfördes 1749–1827

(Cserhalmi 1999, s.124) och enskiftet formulerades i en förordning 1803. Enskiftet var mer radikalt än storskiftet och utfördes först på Svaneholm i Skåne av ägaren Rutger Maclean. Där lades all jord till varje gård i anslutning till varandra, därav namnet (Hoppe 1997, s.264).

Laga skifte var lagstadgat och följde som en modifikation av enskiftet som var svårt att genomföras utanför slättbygderna (Hoppe 1997, s.265). Eftersom målet för laga skifte var detsamma som vid enskiftet, var det framförallt de storskiftade byarna som genomgick laga skifte.

Skogen var omdiskuterad vid laga skifte där det ivrades för individuellt ägande för att förhindra det rådande missbruket menar Pettersson i texten *Äganderätten, laga skiftet och skogarnas avtagande* (Pettersson 1995, s.130). Det ivrades för reformer där skogsmarken delades upp och sköttes av enskilda skogsägare. Ägarna skulle då ta väl vara på de egna tillgångarna var tanken.

Staten var en pådrivande kraft vid laga skifte, vilket även Hoppe (Hoppe 1997, s.265) visar i sin text *Jordskiftena och den agrara utvecklingen. I Fårad mark ger däremot Cserhalmi* (Cserhalmi 1999, s.125) enligt mig en missvisande bild då han utelämnar vem som låg bakom skiftet och endast tar upp brukarens makt att inleda det.

De huvudsakliga statliga förhoppningarna kan tänkas vara att gynna nyodling för att öka export och livnära den ökande befolkningen (Adamsson 1997, s.249, Mattson 1985, s.12)

Gemensamma förhoppningar

Det Sverige som genomgick laga skifte var inne i en tid då behovet av att importera spannmål var stort. Från både statens (genom kronprins Karl Johan) och brukarnas sida fanns en vilja att ha större och effektivare jordbruk som kunde producera överskott till export (Adamsson 1997, s.247).

I Sverige anses laga skifte vara inledningen på den agrara revolutionen. Det finns ingen exakt tidpunkt för när den agrara revolutionen inleddes. Då flera faktorer är inblandade är det inte konstigt att flera spridda åsikter finns kring detta samt vilka förändringar inom jordbruket den agrara revolutionen resulterade i. Utvecklingen pågick över hela kontinenten från 1700-talet in på de nästkommande århundradena (Cserhalmi 1999, s.131).

Förutsättningen för att kunna utveckla den egna marken var stora enskilda gårdar med de nyheter i form av redskap och metoder som kom på den agrara fronten. Tvärtom behövdes också den agrara revolutionen för att fortsätta utvecklingen som stat och brukare genom laga skifte ville driva. Parallellt i Europa pågick den industriella revolutionen som starkt påverkade jordbrukssamhället och tvärtom (Cserhalmi 1999, s.131).

Av storskiftet skapade förutsättningar

Storskiftet påverkade åker och äng samt i få fall även utmark. Innan kunde en bakåtsträvan urskiljas med ökad tegindelningen till följd av ägosplittring vid arv och liknande, så kallat hemmansklyvning. Karaktären i det storskiftade jordbrukslandskapet var alltså fortfarande präglad av byformationen. Tomterna låg samlade i en klunga i byns (i det här fallet radbyn) centrala delar och trots i många fall större ägofigurer var markslagen fortfarande splittrade. Byarna behöll därför på många sätt det medeltida utseendet enligt Cserhalmi (Cserhalmi 1999, s. 124) i *Fårad Mark*. Karaktären präglades därigenom av småskalighet i och med de uppsplittrade markslagen och dess grödor. Samtidigt fanns också en slags gemenskap då tillhörigheten kunde återspeglas i markslagens förhållande till

varandra och bytomterna. Helhetsintrycket gav byn en enhetlig karaktär med inbördes komponenter som samspelade. Det gick hand i hand med en inre karaktär av splittrade ägolotter och ett detaljrikt landskap.

Då större delen av befolkningen vid den här tiden levde och verkade i dessa byar och laga skifte kom att påverka hela landet med få undantag, blev omvandlingen på landskapet påtaglig.

Laga skiftes förväntade förändringar

Förhoppningen med laga skifte var att förändra det som tidigare skiften inte förmått ändra på. Detta innefattade enligt Robert Mattson (1985, s.11) den hopträngda bybebyggelsen, ägosplittringen och det långa avstånden till de spridda fälten som nu radikalt förändrades.

De komponenter på landsbygden som direkt påverkades var alltså de anknutna till gården där laga skifte tillät högst tre ägolotter (Hoppe 1997, s.265). I många fall var lantmätarna tvungna att lägga ut obrukad mark varpå nyodling ökade. För att ändra ägolottsindelningen kom de tillhörande markerna, som i de flesta fall bestod av tomt, åker, äng och utmark, att ritas om. I mer dramatiska fall även förflyttas. Dessa markslag var också (av det jag lyckats utläsa) de elementära byggstenarna i en för den tiden typisk gårdsmiljö. De blir därigenom även viktiga för att ge landsbygden genom jordbrukslandskap förknippat med det en särskild karaktär.

Laga skiftes effekter på markslagen

Åker, äng, tomt och utmark

Laga skifte gav önskat resultat på markslagen med en gårds ägor samlade i en figur (Hoppe 1997, s.265). De samlade gårdsägorna tillsammans med en växande åkerareal på bekostnad av ängsmark, var positivt för användandet av stora jordbruksmaskiner vilka också utvecklades i samspel med den industriella revolutionen (Cserhalmi 1999, s.148-153). De långa raka linjerna som åkermarken idag kantas av är ett påtagligt resultat av detta.

I regel blev de större gårdarna kvar på den gamla bytomten med vad som oftast var den bästa åkerjorden. De mindre gårdarn på sina nya lägen påverkades på längre sikt i många fall av sämre produktionsförhållanden. Småbruken köptes ofta upp av andra gårdsägare och tillsammans med torpen blev de färre (Hoppe 1997, s.267-268).

Den gamla gärdesindelningen som användes i skiftessystemet för att förhindra ogräs att sprida sig från gårdet i träda, bröts upp. Det tillsammans med uppodlingen av ny mark resulterade vanligen i en ökning av åkrarnas storlek i laga skiftes byar. I dagens gårdslandskap syns tydligt denna trend med åkern som vidsträckt karg yta där endast större jordbruksmaskiner vistas (Hoppe 1997, s.265).

Andra rester i dagens jordbrukslandskap är de raka gårdsgränser som lantmätarna drog i samband med laga skifte. Utflyttning av gårdar innebar indirekt att nya vägar behövde dras, även de raka för att kunna löpa med de nya gränsdragningarna (Hoppe 1997, s.266). Vägarna i form av kommunikationsleder pekar Stenseke i *Bonden och landskapet* var en viktig del i de pågående landskapsförändringarna (Stenseke 1997). För de gårdar som flyttades ut ur byn behövdes även nya brunnar grävas och dränering genomföras (Hoppe 1997, s.266). Tvärare gränser mellan åker och skogsmark samt åker och ängsmark har blivit en vanlig syn på landsbygden enligt Mattson i *Jordbrukets utveckling i Sverige* (1985).

Stora förändringar påverkade den skogsbeklädda utmarken då samägd skogsmark delades upp bland enskilda ägare. I samband med det, ökade missbruket av skogarna med fördärvliga följder där marken i många fall vansköttes och skövlades för virkesförsäljning. På så sätt minskade skogsmarken (Widgren (red.) 1995, s.131-132).

Maskinerna kom att lätta på arbetsbördan på gårdarna vilket ledde till att arbetare lämnade jordbruket. För att använda maskinerna passade laga skiftes åkrar med sina stora ytor bättre än tidigare åkrar (Mattson 1985, s.28).

Ängs- och hagmarker för bete minskade efter laga skifte till följd av specialisering och användandet av handelsgödsel som i och med den agrara - och industriella revolutionen blivit vanligare (Norrman 1997, s.132).

Gårdsbebyggelsen fick en lösare gruppering och gårdstun saknades i många fall (Lange 1997, s.178). Utvecklingen sedan laga skifte har hela tiden gynnat stora gårdar och större jordägare medan smågårdar och torp missgynnats på olika sätt, särskilt genom politik (Hoppe 1997, s.268-269).

Karkatärsanalys av förändringar i jordbrukslandskapet

Generellt kan man säga att landsbygdslandskapet innan laga skifte präglades av småskalighet och gemenskap samt innehöll fler detaljer (till exempel gärdesgård, växtlighet, stenar etcetera) än efteråt. En liknelse vid ett lapptäcke är därför gångbart med mönster uppbyggt av markslag och tegar. Gränserna följde i större utsträckning naturens gränser. Säsongsvariationer i vad som för säsongen var bevuxet kan kopplas till jordbrukslandskapet innan laga skifte. Efter laga skifte påverkades den landskapliga karaktären snarare av rationalisering och självägande; mark planades och rensades (från sten) samtidigt som åker och äng integrerades (ängsmarken krympte och försvann successivt). Jordbrukslandskapet blev mer sterilt i sin utformning med mänskligt skapade räta linjer. Även de topografiskt styrda placeringarna av gårdskomponenter försvann. Jordbrukslandskapet övergick från bylandskap till gårdslandskap.

En påtaglig skillnad kan utläsas från byns i mitten mer samlade bebyggelse, omgärdad av åker och ängsmark, och intill bymarkens yttre gränser – utmark. Det övergick istället till att varje enskild gård hade den egna tomten som en slags utgångspunkt, i anslutning till den egna marken, nu bestående av åker och självägd utmark.

Förändringen i skala blev en påtaglig sådan då det inte endast var åkerarealen som växte till följd av bland annat nyodling. Gårdarna som blev kvar var även de stora när de små flyttat ut och i flera fall köpts upp till andra gårdar. Förmodligen var det den ökade välfärden på de större gårdarna som resulterade i större byggnader (Lange 1997, s.178).

En annan viktig karaktärsbildare är valet av växtslag. Även här skedde rationalisering med vallens framfart. Nu fanns inte längre skillnader i åker och äng eller de gården för tvåsåde de var uppdelade i. Istället slogs åkern ihop med den gamla ängen som uppodlats även om en del besåddes med vallväxter medan den andra användes till grödor (Cserhalmi 1999, s.135-136).

Minskningen i andelen markslag visar tydligt förändringen i karaktär. Proportionen av markägorna i förhållande till tomtbredden suddades ut i och med de nya förutsättningarna och laga skifte innebar slutet för byn som institution.

Reflektioner kring resultatet

Mitt syfte med den här uppsatsen var att studera mänsklig påverkan på karaktärsförändring i landsbygdslandskapet på den uppländska slättbygden till följd av laga skifte. Den viktigaste lärdomen så här långt är att människor kan

åstadkomma stora effekter på ett landskap. Förändringen visade sig vara mer drastisk än vad som föräntlets. Uppsatsen har hjälpt till att reda ut och förstå hur landsbygdslandskapet kommit att se ut som det gör och vari förändringarna låg för att åstadkomma den karaktär som syns idag.

Laga skifte pågick i mitten på 1800-talet men paralleller kan ändå dras till dagens situation. Till exempel var laga skifte lagstadgat liksom de regleringar för landsbygden Sverige idag bedriver genom bland annat EU:s jordbrukspolitik. I samma veva har funderingar uppkommit kring vem som har mest påverkan på de resulterande karaktärsförändringarna i landsbygdslandskapet. Skillnad i aktörer och hur de arbetar bör rimligtvis påverka det slutgiltiga resultatet (Cserhalmi 1999, s.159).

De inblandade parternas vilja att driva egna intressen där effektivitet och således vinst självklart eftersträvades visar sig i resultatet. Fokuset i uppsatsen ligger på landsbygdslandskapet ur karaktärssynpunkt. *Tänkte aktörerna alls på det och i hur stor utsträckning görs det idag?* Flera förändringar skedde gradvis med många indirekta effekter vilket indikerar att de slutgiltiga karaktärsförändringarna inte förutsågs. Det uppsatta målet att effektivisera jordbruket lyckades på kort sikt. På senare år har synsättet på landsbygdslandskapet förändrats där värdesättandet av miljöer förespråkas i bevarandet av kulturmiljöer och försvinnande biotoper (Cserhalmi 1999, s.159-160).

Metodreflektion

Litteraturstudien var ett bra sätt att värdera informationen kring laga skifte. Olika sidor av laga skifte behandlades och gav en mångsidig bild. Samtidigt behandlades inte uppsatsens syfte vilket gjorde att inga åsikter delgavs. Nu har istället egna slutsatser fått bygga upp uppsatsen och samtidigt har perspektivet på kunskapen i ämnet blivit stort. Intressant har varit att se hur resultatet utifrån information skriven av olika författares ordval och textsammansättning, ändå givit en samlad bild av laga skifte.

Att uppsatsens ämne inte behandlades var bra men samtidigt får man inte glömma att karaktär är ett abstrakt begrepp. Det värderas individuellt, något som skulle gynnats av att titta på åsikter kring karaktär. Tyvärr går det inte att göra en sådan studie eftersom landsbygdslandskapet innan samt de som genomlevde laga skifte inte finns med oss idag. Trots det går det att göra en studie i ämnet med hjälp av kunskap och inlevelse om man undviker värdeord och redogör för sina beskrivningar. Vidare skulle fotografier, bilder och fältstudier, gärna i samband med kartstudier vara en fortsatt utveckling i ämnet.

Uppsatsen behandlar laga skifte på den uppländska slättbygden med sina förutsättningar. Att fortsätta studien i flera delar av landet och titta på skillnader och likheter är något som skulle ge en helhetsbild av laga skifte.

Laga skifte och dagens landskap

Det kan vara svårt att koppla laga skiftes effekter till idag. Ändå är kunskapen om dess effekter viktiga när landskapsförändringar genomförs i nutid. Det behövs en historisk förankring i vad för förändringar som format det landskap vi ser idag. Uppsatsen visar att stora delar av det svenska landskapet inte skulle ha sett ut som det gör om det inte vore för laga skifte. Dels finns synlig och direkt påverkan av skiftesreformen, dels indirekt. I den här uppsatsen har jag främst pekat på synliga och direkta effekter av laga skifte.

Den direkta påverkan kan illustreras av en förändring i markanvändningen som indirekt gav en karaktärsförändring. Med den insikten konstateras att

markanvändning har en klar inverkan på karaktär, och mänsklig påverkan i omfattande delar av landskapet gör frågan alltmer väsentlig.

Jordbruket i Sverige är effektivt och en mindre jordlott kan föda lika många som en väsentligt större gjorde på 1800-talet. I dagens Sverige avbefolkas landsbygden till förmån för glesbygd, tätort och stad. Markanvändningen blir därigenom förändrad och funderingar kring vad det får för effekt på karaktär uppkommer. *Kommer det innebära att vår nuvarande landsbygdskaraktär försvinner?*

Jordbruket där laga skifte genomfördes har redan ställts mot EU direktiv med regleringar gällande flera medlemsländer med risk för ett liknande jordbruk i de ingående staterna. Jordbruk är mer och mer en industri och sköts också som sådan. I och med det blir markanvändningen förändrad och därigenom karaktären.

En annan punkt är omfattningen av Sveriges landsbygd i form av jordbruk. Den effektivisering som tidigare nämnts har bidragit till att en mindre yta än vid tiden för laga skifte utgör jordbruket. Växande städer tillsammans med bilden av en problematisk glesbygd som måste åtgärdas kommer att ställa krav på att dessa samverkar. Därför är det ännu viktigare idag att se till den helhet karaktär utgör. Flera komponenter spelar in och med ett anspråk på allt större del av landskapet kommer en samverkan behövas.

Naturtillgångar skapar förutsättningar för en viss karaktär sedan sköter naturens lagar förändringar i landskapet. Naturen skapar alltså förutsättningar för karaktär snarare än att direkt påverka den, vilket är en mänsklig företeelse.

Viktigt att komma ihåg är att alla ingrepp har effekter på karaktär även om det inte är det ursprungliga syftet. I de flesta fall blir sådan påverkan en sekundär effekt. Direkt mänsklig påverkan på karaktär kan snarare kopplas till rekreation och sinneliga upplevelser där denna komponent är avgörande. I modern tid sker sådana förändringar främst på stor skala i grönområden som ger effekt på ett större antal människor. Karaktär påverkar oss olika och är på så sätt viktiga för människors välbefinnande. Behovet av ett jordbrukslandskap för produktion kommer att bestå tillsammans med problemen detta rationaliserade landskap innebär med bland annat näringsläckage. Detaljer i jordbrukslandskap med estetiska kvaliteter har dock börjat uppmärksammas genom att värdet av kulturmiljöer ökat men fler insatser behövs. Ett samspel med växande tätorter gör detta ännu viktigare och en växande befolkning kräver fler möjligheter till välmående miljöer.

Slutreflektion

Ämnesvalet för uppsatsen är stort vilket visade sig i arbetet. Därför var det svårt att ge klarhet i en så pass kort uppsats. Resultatet blev en förenklad bild av händelserna kring laga skifte. Det som tydligt framträder i litteraturen visade dock att laga skifte var ett viktigt steg i utvecklingen mot det moderna jordbrukslandskapet. Även en förenklad bild av laga skifte illustrerar detta och bidrar därför med viktig kunskap om landskapets förändring.

I flera hundra år genomfördes skiften för att omfördela resurser. Laga skifte var ett slutsteg för utvecklingen av landsbygdens resurser till sammanhållna ägor och ett mer effektivt jordbruk. Det gjordes utan hänsyn till annat än jordbruksproduktivitet och vi ser effekterna än idag. Samhället förändras och jordbruket med det. Med den snabba utveckling det agrara landskapet genomgått sedan laga skifte, bör planerare stanna upp och utvärdera förändringarna. Vi blir fler och fler på jorden som ska samsas på samma ytor med de olika behov det innebär för både människa och landskap. Det gör det allt viktigare att karaktären

som utgör helheten av en samling komponenter och påverkar våra sinnesintryck, får viktigare del i förändringsprocessen.

Med fler i städerna och växande befolkning kommer fler krav ställas på landsbygd i form av produktivitet, expansion av städerna och möjligtvis nya bostadsmöjligheter på landsbygden. Den utvecklingen med den belastning det innebär för landsbygdslandskapet måste övervakas av kunniga i karaktär och planering.

Då planering i större detalj sker i städerna kan ett sätt vara att inte bara planera för mötet mellan stad och landsbygd utan samarbeta mellan de olika gränserna. Förhoppningsvis blir det även så att utredningar sker i större utsträckning samt att nya idéer planeras och prövas. Landskaparkitekter har en viktig roll med kunskap som sträcker sig mellan flera ämnesområden, inte minst karaktärsbetingade.

För fortsatt arbete är frågor man kan ställa sig: *Vad har den förändrade karaktären inneburit? Hur ser den fortsatta utvecklingen ut?* (Kanske vi med tiden finner det bättre med en tillbakagång till mindre sammanhållna ägor.) Och framför allt; *hur bör en fortsatt utveckling se ut i samband med landsbygdskaraktär för bästa möjliga resultat?*

Referenslista

- Adamson, Rolf (u.å.). Staten och jordbruket. I Larsson, Bengt MP et al. (red.). *Agrarhistoria*. Stockholm : LT. S. 241 – 253
- Aronsson, Peter (u.å.). Bönderna och den svenska politiska kulturen. I Larsson, Bengt MP et al. (red.). *Agrarhistoria*. Stockholm : LTs förlag. S. 287 – 300
- Cserhalmi, Niklas (1998). *Fårad mark*. Lund: BTJ Tryck.
- Hoppe, Göran (u.å.). Jordskiftena och den agrara utvecklingen. I Larsson, Bengt MP et al. (red.). *Agrarhistoria*. Stockholm : LT. S. 254 – 269
- Landscape character network: Landscape character assessment. [online]
Tillgänglig: <http://www.landscapecharacter.org.uk/lca> [2010 - 05-05]
- Lange, Ulrich (u.å.). Den agrara bebyggelsen. I Larsson, Bengt MP et al. (red.). *Agrarhistoria*. Stockholm : LT. S. 170 - 181
- Larsson, Bengt MP et al. (red.). *Agrarhistoria*. Stockholm : LT.
- Mattson, Robert (1985). *Jordbrukets utveckling i Sverige*. Östervåla: Tofters tryckeri ab.
- En reviderad och förkortad upplaga av Norstedts stora svenska ordbok (1997). *Norstedts svenska ordbok*. Specialversion för Åhléns. Gjøvik Norge : Norbok a. s.
- Pettersson, Ronny (u.å.). Äganderätten, laga skiftet och skogarnas avtagande. I Widgren, Mats (red.). *Äganderätten i lantbrukets historia*. Borås : Centraltryckeriet AB. S. 130 - 152
- Riksantikvarieämbetet. *Landskap*(Elektronisk). Hemsida. [online] (2009-08-13)
Tillgänglig: <http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/landskap.html> [2010 - 02-26]
- Sporrong, Ulf (u.å.). Odlingslandskapet före 1750. I Larsson, Bengt MP et al. (red.). *Agrarhistoria*. Stockholm : LTs Förlag. S. 25 – 42
- Stenseke, Marie (1997). *Bonden och landskapet: Ägares och brukares relationer till markerna och förutsättningarna för en uthållig markanvändning*. Lund : Lund University Press.
- Stenseke, Marie (u.å.). Uthålligt jordbruk för människor och marker : lokala perspektiv på jordbrukets hållbarhet under efterkrigstiden. I Jansson, Ulf & Mårlad, Erland (red.). *Bruka, odla, hävda : Odlingssystem och uthålligt jordbruk under 400 år*. Stockholm : Kungl. Skogs- och lantbruksakademin. S. 305
- Stavbom, Tomas (1992). *Sätuna gård*. Stockholm: gotab.

Widgren, Mats (red.). Äganderätten i lantbrukets historia. Borås :
Centraltryckeriet AB.

Ågren, Maria (u.å). Ägande och beskattning. I Larsson, Bengt MP et al. (red.).
Agrarhistoria. Stockholm : LTs Förlag. S. 271 – 285